

ਲੂਣ, ਨਮਕ ਅਤੇ Salt

ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਰਕੀਟ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਉਥੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਖਲੀਲ ਜਿਬਰਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਜਿਲਦ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਕਦੀ ਕਦੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਇੱਕ ਕਥਨ ਪੜ੍ਹਿਆ- **There must be something strangely sacred in salt. It is in our tears and in the sea.** ਕਮਾਲ ਹੈ- ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਘੋੜਾ ਦੌੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਨਮਕ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਨਮਕ ਨੂੰ ਲੂਣ ਆਖਦੇ ਹਾਂ। ਲੂਣ ਸਾਡੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਸੁਆਦਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਵਤਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-

ਅੰਨੁ ਦੇਵਤਾ ਪਾਣੀ ਦੇਵਤਾ ਬੈਸੰਤਰੁ ਦੇਵਤਾ ਲੂਣੁ ਪੰਜਵਾ ਪਾਇਆ ਘਿਰਤੁ ॥

The corn is sacred, the water is sacred; the fire and salt are sacred as well; when the fifth thing, the ghee, is added,

ਤਾ ਹੋਆ ਪਾਕੁ ਪਵਿਤੁ ॥

Then the food becomes pure and sanctified.

(ਆਸਾ ਵਾਰ ਮਃ ੧- ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਅੰਗ ੪੧੩)

ਪਰ ਸਾਡੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਲੂਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਹਿਸਾਨ ਫਰਮੋਸ਼ੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਆਇਆ। ਲੂਣ ਹਰਾਮ ਬਾਰੇ ਵਿਦਵਾਨ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਲੂਣ ਬਹੁਤ ਘਟ ਖਾਈਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਥੋੜਾ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਅਹਿਸਾਨ ਫਰਮੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਦਾਤਾ ਮੰਨਦਿਆਂ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਅਹਿਸਾਨਮੰਦ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਉਹ ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ ਹੈ। ਮਾਝ ਦੀ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ-

ਮਨਮੁਖ ਲੂਣ ਹਰਾਮ ਕਿਆ ਨ ਜਾਣਿਆ ॥

The manmukhs are false to their own selves; they feel no gratitude for what they have been given.

ਬਧੇ ਕਰਨਿ ਸਲਾਮ ਖਸਮ ਨ ਭਾਣਿਆ ॥

Those who merely perform rituals of worship are not pleasing to their Lord and Master.

(ਮਾਝ ਵਾਰ (ਮਃ ੧ - ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਅੰਗ ੧੪੩)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸੁ ਖਾਵਹਿ ਖਾਨ ਪਾਨ ॥

They consume food and drink, delicious and sublime as ambrosial nectar.

ਜਿਨਿ ਦੀਏ ਤਿਸਹਿ ਨ ਜਾਨਹਿ ਸੁਆਨ ॥੩॥

But the dog does not know the One who has bestowed these. ||3||

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਮ ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ ॥

Says Nanak, I have been unfaithful to my own nature.

ਬਖਸਿ ਲੇਹੁ ਪ੍ਰਭ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ॥

Please forgive me, O God, O Searcher of hearts.

(ਗਉੜੀ ਮਃ ੫-ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਅੰਗ ੧੯੫)

ਗਉੜੀ ਬਾਵਨ ਅਖਰੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ-

ਲੂਣ ਹਰਾਮੀ ਗੁਨਹਗਾਰ ਬੇਗਾਨਾ ਅਲਪ ਮਤਿ ॥

The sinner is unfaithful to himself; he is ignorant, with shallow understanding.

ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਜਿਨਿ ਸੁਖ ਦੀਏ ਤਾਹਿ ਨ ਜਾਨਤ ਤਤ ॥

He does not know the essence of all, the One who gave him body, soul and peace.

(ਗਉੜੀ ਬ.ਅ ਮਃ ੫ - ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਅੰਗ ੨੬੧)

ਮੂੜੇ ਤੈ ਮਨ ਤੇ ਰਾਮੁ ਬਿਸਾਰਿਓ ॥

You fool, you have forgotten the Lord from your mind!

ਲੂਣੁ ਖਾਇ ਕਰਹਿ ਹਰਾਮਖੇਰੀ ਪੇਖਤ ਨੈਨ ਬਿਦਾਰਿਓ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

You eat His salt, and then you are untrue to Him; before your very eyes, you shall be torn apart. ||1||Pause|| (ਮਾਰੂ ਮਃ ੫ - ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ : ਅੰਗ ੧੦੦੧)

ਇਹਨਾਂ ਕਥਨਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੇ ਸਮਾਜਕ ਨਿਯਮ ਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ -

ਲੂਣੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਾਇਕੈ ਰਣ ਅੰਦਰਿ ਲੜਿ ਮਰੈ ਸੁ ਜਾਪੈ।

True is he who is true to the salt of his master and dies fighting for him in the battelfield.

ਸਿਰ ਵਢੈ ਹਥੀਆਰੁ ਕਰਿ ਵਰੀਆਮਾ ਵਰੀਆਮੁ ਸਿਵਾਪੈ।

One who beheads the enemy with his weapon is known as brave among the warriors.

(ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਵਾਰ ੩੦ ਪਉੜੀ ੧੪)

ਕਿਸੇ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਹ ਵੀ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੇ ਕੋਈ ਚੋਰ ਵੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਚੋਰੀ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ। ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾ ਲੋਕ ਕਥਾਵਾਂ ਪ੍ਰਚਲਤਾ ਹਨ-

ਚੋਰੁ ਗਇਆ ਘਰਿ ਸਾਹ ਦੈ ਘਰ ਅੰਦਰਿ ਵੜਿਆ।

A thief entered the house of a rich person.

ਰੁਛਾ ਰੁਣੈ ਭਾਲਦਾ ਚਉਬਾਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ।

Carefully watching the four corners he came to the upper room.

ਸੁਇਨਾ ਰੁਪਾ ਪੰਡ ਬੰਨ੍ਹਿ ਅਗਲਾਈ ਅੜਿਆ।

He gathered the money and gold and tied them in a bundle; but still his greed delayed him.

ਲੇਭ ਲਹਰਿ ਹਲਕਾਇਆ ਲੂਣ ਹਾਂਡਾ ਫੜਿਆ।

Getting impatient in greed he caught hold of a salt-pot.

ਚੁਖਕੁ ਲੈ ਕੇ ਚਖਿਆ ਤਿਸੁ ਕਖੁ ਨ ਖੜਿਆ।

A bit of it he took out and tasted; he left every thing there and came, out.

ਲੂਣੁ ਹਰਾਮੀ ਗੁਨਹਗਾਰੁ ਧੜੁ ਧੰਮੜੁ ਧੜਿਆ ॥੧੦॥

That thief also knew, that an ungrateful person is beaten like a drum (in the Lord's court)

(ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਵਾਰ ੩੫ ਪਉੜੀ ੧੦)

ਲੂਣ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਇਹ ਪਉੜੀ ਵੀ ਵਾਚਣ ਯੋਗ ਹੈ-
ਖਾਧੇ ਲੂਣ ਗੁਲਾਮ ਹੋਇ ਪੀਹਿ ਪਾਈ ਢੇਵੇ।

Having eaten the salt (of a person), man becoming servant fetches water and grinds the corn.

ਲੂਣ ਖਾਇ ਕਰਿ ਚਾਕਰੀ ਰਣਿ ਟੁਕ ਟੁਕ ਹੋਵੈ।

Such a faithful, in the battlefield gets killed piece to piece for the master.

ਲੂਣ ਖਾਇ ਧੀ ਪੁਤੁ ਹੋਇ ਸਭ ਲਜਾ ਧੋਵੈ।

The faithful sons and daughters wash all the shames of the family.

ਲੂਣੁ ਵਣੇਟਾ ਖਾਇ ਕੈ ਹਥ ਜੋੜਿ ਖੜੋਵੈ।

The salt eater servant always stands with folded hands.

ਵਾਟ ਵਟਾਊ ਲੂਣੁ ਖਾਇ ਗੁਣੁ ਕੰਠਿ ਪਰੋਵੈ।

The passerby eulogizes the person whose salt he has eaten.

ਲੂਣੁ ਹਰਾਮੀ ਗੁਨਹਗਾਰ ਮਰਿ ਜਨਮੁ ਵਿਗੋਵੈ ॥੧੧॥

But the ungrateful person commits sins and he loses his life in vain and dies.

(ਵਾਰਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ : ਵਾਰ ੩੫ ਪਉੜੀ ੧੧)

ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮਾਲਕਾਂ ਨੇ ਗਰੀਬ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨੌਕਰਾਂ ਕੋਲ ਤਾਂ ਕੁਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜੋ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਖਾਂਦੇ ਸਨ ਉਸੇ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਥੱਲੇ ਦੱਬੇ ਪੁਸ਼ਤ ਦਰ ਪੁਸ਼ਤ ਗੁਲਾਮੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਡਾਕਟਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਜੇ ਲੂਣ ਬਹੁਤਾ ਖਾਓਗੇ ਤਾਂ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਵਧ ਜਾਏਗਾ। ਜੇ ਲੂਣ ਸੋਡੀਅਮ ਘਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਦਿਮਾਗੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਸੰਤੁਲਨ ਵਿਗੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਖੈਰ- ਗੱਲ ਤਾਂ ਚੱਲੀ ਸੀ ਖਲੀਲ ਜ਼ਿਬਰਾਨ ਦੇ ਕਥਨ ਤੋਂ - **There must be something strangely sacred in salt. It is in our tears and in the sea.**

ਸ਼ਾਇਰ ਬੀਬੀ ਅਨਾਮਿਕਾ ਘਟਕ ਦਾ ਵੀ ਇਕ ਸ਼ੇਅਰ ਹੈ- ਕਭੀ ਜ਼ਖਮ ਤੋਂ ਕਭੀ ਆਂਸੂ ਸਮੰਦਰ ਕੇ ਬਾਅਦ ਯਹੀ ਦੋ ਠੌਰ ਹੈ ਨਮਕ ਕਾ।----- ਭੁੱਲ ਚੁਕ ਖਿਮਾ-----

ਜਗਦੀਪ ਸਿੰਘ